

# YACHACHINAKUSTIN KUSKA KANANCHIKPAQ



IMAYMANA QARIWARMI KAYNINCHIKMANTA  
QAWARINANCHIKPAQ. EDUCACIÓN BÁSICA  
REGULAR AMAWTAKUNAPAQ

Iskay simipi qillqasqa



YACHACHINAKUSTIN KUSKA KANANCHIKPAQ.

Imaymana qariwarmi kayninchikmanta qawarinanchikpaq. Educación básica regular amawtakunapaq.

Iskay simipi qillqasqa.

Uywakuq sunturwasikuna:

Centro de Promoción y Defensa de los Derechos Sexuales y Reproductivos PROMSEX.

Av. José Pardo 601, Oficina 604, Miraflores, Lima 18, Perú.

Teléfono: (511) 447-8668 / Fax: (511) 243-0460.

[www.promsex.org](http://www.promsex.org)

Qillqaq: Griselda Pérez-Luna Gallardo.

Ñaupaq qillqakuna allichaq: Manolo Forno, Rossina Guerrero, George Liendo.

Runasimiman tikrachiqkuna, iskaynin simikunapi qawachinapaq allichaqkuna:

Luis Mujica, Gavina Córdova.

Qillqasqa uyuwaq: Maribel Reyes Pérez.

Siqikuna tupachiq: Julissa Soriano.

Llimpiq: César Chávez.

Llimpiq wasi: erre&erre artes gráficas / Mama Ocilo callepi 1916, Lima 14, Perú suyupi.

Kamachisqata waqaychasqa Biblioteca Nacional del Perúpi. 2010-16217.

ISBN: 978-612-45897-2-0.

ISBN: 978-612-45897-2-0



9 786 124 5897 20

Qallariq taqi qillqa, qapaq raymi killapi 2010 wata.

Lima, Perú suyu.

*Anchata sulpaykuniku llapan runakunata hinallataq organizacionkunata kay qillqa ruwanapaq, chaninchasqa kananpaq sayarisqanrayku. Chaynallataq, ancha sumaqta sulpaykuniku Comas chaymanta Carabayllo yachaywasikunapi kamachiqkunata chaynallataq yachachiqkunatapas, kaykunapi: I.E. Coronel José Gálvez, I.E. 2086 Perú-Holanda, I.E. Andrés Avelino Cáceres Dorregaray (Perú-BIRF) chaymanta I.E. San Felipe.*

**Fundación  
Triángulo**  
ANDALUCÍA • CASTILLA - LA MANCHA • MADRID  
EXTREMADURA • CASTILLA Y LEÓN • CANARIAS

Por la igualdad social de gais y lesbianas

**AEXCID**  
cooperación extremeña

# YACHACHINAKUSTÍN KUSKA KANANCHIKPAQ



IMAYMANA QARIWARMI KAYNINCHIKMANTA  
QAWARINANCHIKPAQ. EDUCACIÓN BÁSICA  
REGULAR AMAWTAKUNAPAQ

Iskay simipi qillqasqa



IBEROAMERICANA  
DE EDUCACIÓN  
**LGBT**

**PROM5EX**

Centro de Promoción y Defensa de los  
Derechos Sexuales y Reproductivos

## PATACHAYNIN

<b>1. QALLARIYNIN</b>	<b>3</b>
<b>2. QARIWARMI KAYNIN: QAWARIYNINCHIK</b>	<b>5</b>
2.1. Imaymanakuna qariwarmi kayninchikmanta	6
2.2. Warmakunapa qariwarmi kaynin	7
2.3. Qariwarmi kayninkunamanta	8
2.3.1. Qariwarmikayman	8
2.3.2. Qariwarmi ruwaynin	9
2.3.3. Kikin kaynin	10
2.4. Homosexualidadmanta	11
2.5. Ruwanapaq	12
<b>3. TLGB RUNAKUNAPA SUNQUNKUNA</b>	<b>13</b>
3.1. Runakunapa sunqunkuna, qariwarmikaypa sunqunkuna	14
3.2. Chimpu hinallataq usuchiy	15
3.3. Qariwarmikaynin usuchiyimanta	16
3.4. Usuchinakuy hinallataq chiqninakuy kallpanchaq willakuykuna	17
3.5. Ruwanapaq	22
<b>4. YACHACHISQAKUNA QATIKACHAY UTAQ BULLYING</b>	<b>23</b>
4.1. Bullyingman asuykuykuna	24
4.2. Bullyingpa imayna kasqankuna	25
4.3. Bullyingpa hatarichiynin	26
<b>5. QARIWARMIKAYKUNA YUPAYCHAY</b>	<b>27</b>
5.1. Qallariqnin rimaykuna	28
5.2. Imaynatataq bullyingtaqa musyachwan	28
5.3. Bullyingwan nanachisqa runakunawan imatataq ruwasunman?	30
5.4. Sunturqa bullying ruwaykunata yachaspa imatataq ruwanan?	32

# 1. QALLARYNIN



Imaymana qariwarmiyayninta utaq qari warmi kaqnintapas kallpasqa hinallataq usuchisqa runakunatam kunan saqisqanchik watakunapi riqsirqanchik. Tiqsimuyuwasipi yachachiq warmim warmimasinwan ustunakusqanrayku wischusqa karqa. Huancayupi, 11 watayuq qari warmachapas kikillan wañuchikun yachaqmasinkuna qarikayninta huchachaptinku.

Imaymana qariwarmisqa runakunapa kayninkunamanta, ¿imamatam ruwasunman mana usuchisqa kanankupaq?

Ministerio de Educacionmi llapa warmakunapa qariwarmi kayninmanta allin yachachiy kananpaq yapamanta qallarichkan.

*Lineamientos Educativos y Orientaciones Pedagógicas para la Educación Sexual Integral . Manual para Profesores y Tutores de la Educación Básica Regular* sutiyuq qillqamayututam 2008 watapi qawachirqa, warmakunapa allin yachachisqa kananpaq, mana ususchisqa kanankupaq, chaynanpapi imarayku kawsayninta puririchinanpaq hinallataq sumaqlata qariwarmi kayninkuta mallwachinanpaq.



Chaynallataqmi, Programa de Educacion Sexual Integral para Docentes  
Líderes 2010ta qallaykunku 12 patma suyukunapi puririchiyyta.

Kay qillqamaytuqa yachay wasikunapi warmakuna imayna tarikusqan qawarinapaqmi: warmakunam imaymanata qariwarmi kayninkuta mallwachichkanku, chayraykum usuchisqa hinallataq kirisqa kanku.

Kay qillqamaytuqa yanapawasun usuchinakuy pisiyananpaq, chaymanta waynakunapa sipaskunapa qariwarmi kasqankuta qawarispa imaymana kayninkuta yuyaymananapaq.

Hinallataqmi, runakunapa sunquanta yupaychanapaq huk suyukunamanta kamachikuykunata yapasunchik. Chaymanta, imaymana yanapakuya haywarimum wawakunapa sasachakuynin hinallataq usuchisqa kaynin paskarinapaq.

Ñuqaykuqa munaniku kay qillqamaytuwan ima sasachakuukunapas allin chuyanchayman chayananta, hinallataq qariwarmi kayninchik mana rakirisqa, usuchisqa kananpaq.

# 2. QARIWARM KAYNIN: QAWARIYNINCHIK



## 2.1. Imaymanakuna qariwarmi kayninchikmanta

Qariwarmi kayninchikpim imaymana kawsaykuna taqisqa tarikun, chaytaqmì qawarichikun imapas yuyaymanayninchikpi, ruwayninchikpi, rimayninchikpi, hinallataq wakinninchikwan imayna kasqanchikpi.

Sapakamapa imayna yuyaymanasqanmi qariwarmi kayninqa; imayna kawsasqanmanhinam sapa runa qariwarmi kaynintaqa akllakun. Mallwayninpitaqmi ayllukuna, masinkuna, yachana wasikuna, willakuqkunapas yanapan.

Wakin llaqtakunapiqa qariwarmi kayninkuqa yananchakuyllaman hinallataq churiwawayuq kayllaman qatichisqam. Mana chayhina kaptinqa qariwarmipa tinkunakusqankuta mana allin qispisqata utaq unqusqahinatam qawarinku. Chaymi, pipas qariwarmi kasqanta hukmanpamanta mallwachiptinqa mana allin runatahina qawanku hinallataq usuchinku.

QARIWARMI KAYQA SAPAKAMAPA IMAYNA  
KAWSAKUYNIN HINALLATAQ PI KASQANCHIK  
RIQSOKUY, IMAYMANANPAMANTA  
KAWSAKHINTAQ. CHAYRAYKUM  
NINCHIKMAN QARIWARMI KAYQA  
HUKMANPAKUNAMANTA KAWSASQA  
KANMAN.

## 2.2. Warmakunapa qariwarmi kaynin

Yachasqam, warma kayqa kawsaypa puririynin kasqan, chaypim runapaqa qariwarmi kayninkuna hatarimun.

Ancha kuyanakuyqa warma kaypim sinchi kanman. Warmakunaqa taytamamanwan, warma masinwan, hinallataq huk runakunawampas pukllaspankum imakunatapas yachanku.

Warmakunaqa qarikayninta utaq warmikayninta llachpkuspam utaq wakinninpawanpas tupachispam riqsinku.

Kay pachapitaqmi imayna qariwarmi kayninkuna riqsipayta munanku, chaymi paykunaqa, mamanpa wiksanpi imaynanpi wawa qispisqanta tapukunku.

Warmakunaqa taytamamachakuypì pukllanku, chaypim qarihina utaq warmihina ruwaqayta yachanku. Warmi warmakunam taytanwan anchata kuyanakun, qari warmataq mamanwan anchata kuyanakun chaymi awqanakuy kan. Chaymanta warmakuna masinkunawan munanakuya qallarinkuña, maytaqmi warmakuna yachachiqinta kuyarparin.

Hinallataqmi, warmi warmakuna qaripa pukllananwan pukllanku, qarikunataq warmipa pukllananwam, imakunapas yachananrayku. Chayqa manayá pukllasqanwanchu qariwarmi kaynin qispinqa.

Warmakunapa mallwayninpíqa kawsayninku imaymanaman tikrakun: ukunmi hukmanyan, pi kasqankuta wakinninpaq qatipanku, huk ayllukunawan kuyanakuykunata maskanku, imapas ruwaykunaman yaykunku, hinaska imapas riqsisqanmanta kikinpa yuyaymanayninkunata takyachin.

Kay qawarisqanchikkunam yachachinanchik warmakunapa kawsaynin ancha sumaq kananpaq. Chayraykum, yachachiqkunaqa ruwayninkuwan,

allin willakuykunawan warmakunapa sunqunta pusarinankupaq, qariwarmi kaynininmanta mana huchachakunankupaq utaq mana pinqakunankupaq.

## 2.3. Qariwarmi kayninkunamanta

Runakunaqa kawsasqanmanhinam kikinpipuni ima kaqninkuta maskanku. Kikin kayninpa wakininninmi qariwarmi kaynin.

Qariwarmi kayninta riqsikuspaqa huk kawsayllapim runakayninta, yachayninkunata, yuyaymanaynintapas runaqa huñun; chaykunam runakunata wakinchanqa: qarikayman utaq warmikayman, qariwarmipa ruwaynin hinallataq kikinpa kaynintapas.

Chayraykum rakirisunchik:

### 2.3.1. Qariwarmikayman

Ancha munakuywan hinallataq kuyaykuywan hukninchikman asuykuymi qariwarmikayman kayqa. Paykunaqa qari utaq warmi hukninpaq kanman (orientación heterosexual), kikin hinapas kanman (orientación homosexual) maychikaqmi iskayyasqapas kanmantaq (orientación bisexual).

Warmimasinwan munanakuptinqa lesbiana nispam sutinchanku; qarimasinwan wayllunakuptinqa gays nispataqmi ninku.

Qariwarmikayman runakunapa kawsayninja, manataqmi ratakunmanchu. Manam mañachwanchu runakunataqa mana kikinpa munasqanwanhina kawsanantaqa; qarikayman utaq warmikayman kasqan mana chaqrrukunanrayku.

### 2.3.2. Qariwarmi ruwaynin

Qariwarmi ruwayninqa ustunakuymi, chaymi kanman: qarimasinwan utaq warmimasinwan, warmiqari, kanmantaqmi iskayasqapas.

Runakunaqa kanmanmi heterosexuals, homosexuals utaq bisexuals qawarisqanchikmanhina, qariwarmi ruwayninkuna mana munasqanmanhina kaptipas.

MAYQANWANPAS USTUNAKUYQA MANAPUNIM  
QARIWARMI KAYNINTA TIKRANCHU.

MAYCHIKAQMI RUNAKUNAQA QARIMASINWAN  
UTAQ WARMIMASINWAN USTUNAKUYTA  
MUNACHKASPA MANA WILLAKUNCHU  
WAKINNINPA USUCHINANTA UTAQ RAKINANTA  
MANCHASPA.

KAYHINATA QAWARISPAQA KANMANMI  
WARMIMASINWAN UTAQ QARIMASINWAN  
USTUNAKUQ PUKLLAPAYANAKUSPA, CHAYQA  
MANAM HOMOSEXUAL KAYNINCHU.

### **2.3.3. Kikin kaynin**

Chiqapmanta warmi kay utaq qari kay kawsaymi kikin kayqa, qarikayniyuq utaq warmikayniyuq sapakamasqa paqarimuptinpas. Chayqa ukunpa kawsay munasqanmi, imayna pachakuy munasqan, imayna rimasqan, imaynan purisqan, imayma riqsichikusqan.

Chayqa, trans, travesti, transgénero utaq transexual nisqakunapim runakunataqa rakichuwan:

- Travesti runa kayqa manam qarikaynин utaq warmikaynин tikraqchu, ichaqa qari kaspa warmiyakuq utaq warmi kaspa qariyakuq.
- Transgénero runa kakuyqa qarikayniyuqpa warmihina kaynin utaq warmikayniyuqpa qarihina kaynin, hampikunawan utaq imantapas tikrachispa hinallataq yapachikuspa.
- Transexual runa kakuyqa qarikayniyuqpa warmihina kaynin utaq warmikayniyuqpa qarihina kaynin, ukunta allichachispa qarikayninta utaq warmi kayninta musuqmanta qispichispa.

Wakin waynakuna sipaskunaqa pantasqhahina ukuyuq kasqanta musyanku hinaspa ruwayninkuna mana huk runakunapahina kasqanta yuyaymananku. Kay qawayqa willawanchik trans runa kasqanta.

Runakunaqa qawachikuytam munanku kikin kayninta, chayrayku qawachikunku heterosexual, trans utaq homosexualhina.

## 2.4. Homosexualidadmanta

Homosexualidadqa umamuyu unquyhina sutichasqam karqa; mana allin runayaqhina utaq manaña puquriq hina. Ichaqa watakunapa risqanmanhina kay hamutaykunataqa tikra chkankuñam.

Asociación Psiquiátrica de los Estados Unidosqa 1973 watapi Manual Diagnóstico y Estadístico de los Trastornos Mentalesmanta (DSM-II) homosexualidad simita qichurqan.

Asociación Psicológica de Estados Unidospas qimispa 1975 watapi chaymanta mañakurqa kayta nispan: “uma qallichik yachaqkunam chay chinpusqa unquy umamanta nisqata unay pachamanta homosexualkunaman churarqa kasqanta qichusqa kachun”.

OMSqa 1990 watapi Clasificación Estadística Internacional de Enfermedades y otros Problemas de Saludmanta homosexualidad simita qichurqa hinaspa runapa qariwarmi kaynintahina churarqa.

**KUNAN PACHAKUNAQA TRANS RUNAKUNAPA  
IMAYMANA HUÑUNAKUYNINKUNAM  
ATIPACHKANKU OMS TRAVESTITISMO,  
TRANSGENERIDAD, TRANSEXUALIDAD  
SIMKUNA MANAÑA UMAMUYU UNQUYMAN  
SINRICHASQA KANANPAQ.**



# RUWANAPAQ

Yachay wasiqa imayna kayninchik yachananchikpaq hinallataq runa kayninchikmanta hamutananchikpaq. Chayrayku, ñuqaykuqa munachimuykiku ruwaykunata allin qispichinaykipaq.

Maychikaqmi qariwarmi kaytaqa tupachinku runapa hawanpi kaqlanman utaqmi ustunakuyllaman. Chaynatam trans runata, lesbiana runata, gay runata bisexual runatapas (TLGB) riqsinchik, willakuykunatapas wakillanta chaqrusqata yachaspa.

## Estereotipokunamanta ruwaykuna

Runapa imaymana kaynin riqsiya munachkanchik qispíchiyta, hinallataq TLGB runakuna hukman qawasqa hinaska usuchisqa kasqanta.

Chaypaq, yachaq masinchik ukumanta kimsa wayna lluqsinan, paykuna ima munasqanmanta pichqa minutopi rimanqaku, amataq imaymana qariwarmi kaymantaqa. Huknin trans, lesbiana utaq gay runaman rikchapakunqa.

Uyariqkuna rimanakuy tukuptin qawasqanmanhina sapakamapa imayna kasqanta ninqaku, chaymanta rimanakunqaku imanasqa chay huknin karqa trans, lesbiana utaq gay hinaman tupachisqa.

# 3. TLGB RUNAKUNAPA SUNKUNA



USUCHIYQA  
RUNAKUNAPA  
RUNAKAYNINTA  
NANACHIGM



### 3.1. Runakunapa sunqunkuna, qariwarmikaypa sunqunkuna

Runa kayqa sunquyuqpuni kaymi, chayqa llapan runapa iñiyninpi, mana mayqintapas chiqnispa, sumaq kawsay tarisqanpi takyachisqa tarikun.

Declaración Universal de los Derechos Humanos, (ONU) Organización de la Naciones Unidaspa ruwasqanwanmi 10 punchaw diciembre killa 1948 watapi runakunapa sunqunninqa riqsichikurqa.

Runakunapa qariwarmi sunqunqa allin waqaychasqa kananmi, chaymi ima nanachiay ayllu ukupiña kaptinpas willakunapuni. Runakuna qariwarmi sunqunnin riqsiyqa hawkayaypi mana manchakuywan utaq mana usuchisqa sumaq kawsayta quwanchik.

Valenciapi (España) ruwasqa XIII Congreso Mundial de Sexología 1997 watapi kaqmi, qariwarmikayninchikpa sunqun kasqanta riqsin:

- Sapa qaripa utaq sapa warmipa kaynin qispichinanta, mawka ruwaykunamanta karunchasqata.
- Qari utaq warmi kayninmanta, watamanta mayqin ayllu kasqanmantata mana pipas ususchisqa kananta.
- Qariwarmi kayninmanta allin yachaykuna chaskinanta.
- Ustunakuy sumaq kananta, mana maqasqa, mana usuchisqa utaq mana kanisqa, mana qatikachasqa kananta.
- Qariwarmikayninta sapa runa sumaqllata ruwanakunankupaq hinallataq yuyayninwan huntasqata.
- Ustunakuy sumaqpuni hinallataq ancha munaycha kananta.

### 3.2. Chimpusqa hinallataq usuchiy

América Latinapiqa rakisqa llaqtakuna wakchayaypi kawsaqunapas kachkanraqmi. Chay llaqtakunapa ukunpi TLGB runakuna kawsanku mana qariwarmikayninta chaninchaptinku. Paykunan mayqin qariwarmikayninin akllasqankurayku chimpusqa, usuchisqa kanku.

Kay runakunaqa imayna kawsasqanmanhinam mana yupaychasqa uchuyachisqa hinallataq mana chaninchasqa kawsanku. Aswanqa, imay rikuq qaran kasqanmanta, VIH hinayuq utaq tuberculosis unquywan kaspam chinpusqa.

Runakunaqa chimpusqa kaspanmi ruwaykunamanta utaq sunturkunamanta, yanapayta utaq qawariyninta qichuspa rakisqa kanku, chaymi ima sasachakuypipas mana mayniyuq mana piniyuq tarikunku.

Chaynallataqmi, qariwarmikayninin utaq qariwarmiman kaynin akllakusqanrayku usuchisqa kanku. Usuchiyqa runa mana chaniyuq hina yuyaychaypi takyasqa.

Kunanqa ñam yachanchikña imapas mana kaqninpi rakiyqa, imapas michakuyqa, runapa imapas sunqunta pisiyachiqqa, Declaración Universal de los Derechos Humanospa kamachisqanta waqllichin.

Amnistía Internacionalpaqqa qariwarmiman kayqa, qari utaq warmmi kayqa, chaynallataq ima llaqta kayqa, runakunapa kikinpuni kaynimi. Chayrayku, mayqanwanpas usuchiyqa runapa sunqunta, kikinkaynintapuni nanachin.

### **3.3. Qariwarmikaynnin usuchiymanta**

Chimpuykuna usuchiykunapas huk simikunawanmi riqsikun: homofobia, lesbofobia, transfobia utaq bifobia. “Fobia” kamayninqa llapan simikunapim chiqniy, mana munay kasqan.

Qawarisun, homofobiaqa runa hukninta homosexualmi nispan chiqniyinmi. Carlos Bonfilmi nin, chay chiqninqa: “hukniraq chiqniysi qariwarmikayninku tikrasqanmanta, kamachisqa heterosexualmanta ayqiqkuna, pikunapas hukman tarikusqanmanta”.

Homofobiaqa homosexualkunata runakuna ruwasqankunawan chiqiptin qawarichikun. Lesbianata chiqiptinqa lesbofobiam; trans runata chiqiptinqa transfobiam; bisexualkunata chiqiptinqa bifobiam.

**"CRÍMENES DE ODIO" SUTICHASQA  
RUWAYKUNAQA ANCHA NANACHINAKU YPA  
RIKURIGNIMI QARIWARMIKAYNNIN RAYKU UTAQ  
QARIWARMIYAYNIN KASQAN RAYKU.**

**CHAYRAYKUM ACHKA RUNAKUNA  
MANCHAKUSPA QARIWARMIYAYNINTA  
UTAQ QARI WARMI KAQNINTAPAS PAKANKU  
"CLOSETP!" HINA KANKU, MANA SARUSQA  
UTAQ MANA RAKISQA KANANKUPAQ.**

### 3.4. Usuchinakuy hinallataq chiqninakuy kallpanchaq willakuykuna

Kaypi qawarisun TLGB runakuna usuchiq willakuykuna kallpanchaqta.

**WILLAKUY**

**KUTICHIYNIN**

Homosexualidadqa hampinalla unquymi.

Manam. Homosexualidadqa manan unquychu hukniraq qariwarmiman kay.



Homosexualidadqa, travestismoqa, transgeneridadqa hinallataq transexualidadqa aqarwaykunam.

Manam. TLGB runakunaqa manan akllankuchu qariwmiyaynintaqa utaq qariwarmi kaynintaqa, kawsasqanman hinam tarinku.



## WILLAKUY

## KUTICHIYNIN

Llapan trans runakunaqa qariwarmikaynin rantikuypim pawanku.



Manam. Kaytaqa kanmi, ichaqa allin llamkapakuykuna mana tarikuptinmi.



Homosexualidadqa, travestismoqa, transgeridadqa utaq tanssexualidaddadqa qari utaq warmi kayninpí imapas nanachisqa kaptinmi.



Manam. Manam kanchu qariwarmikayninpí nanachiypa TLGB runa kaywan qatichiyninqa.



Lesbianakunaqa qari kaytam munanku; gaykunapas warmi kaytam munanku.



Manam. Lesbianakunaqa warmim kanku, gaykunapas qarim kanku; paykunaqa qariwarmi kayninwan kusisqam kanku.



## WILLAKUY

## KUTICHIYNIN

Lesbianakuna, gaykuna chaymanta transkunapas munasqan qari utaq warmi kaqkunatam supayta qatikachan.



Manam. Qatikachaytaqa pipas kachaykullanmanmi, hinaspapas chayqa etun hucham.



Lesbianakuna, gaykuna chaymanta transkunapas munasqan qari utaq warmi kaqkunatam supayta qatikachan.



Manam. Qatikachaytaqa pipas kachaykullanmanmi, hinaspapas chayqa hatun hucham.



VIH/sidaqa gaykunallata chaymanta transkunallatam hapin/unquchin.



Manam. VHI/sidaqa pipas qariwarmikayninta mana allin purichiqtam hapin /unquchin.

## WILLAKUY

## KUTICHIYNIN

Lesbianakunaqa warmikaynин mana allin qispichiqmi, qari usturuptinqa lesbiana kayninqa chinkanmanmi.



Manam. Kay rimayqa sapichasqa qarikunallam warmikunataqa ustuspa ancha munayta riqsichinman nisqapim, chaywanmi sayapakunku lesbianakuna chiqniyman.



Homosexualkunaqa trans runakunapas heterosexualkunamantaqa llumpay munarichikuqmى hinallataq hukwan hukwan hukwan ustunakuqmi kanku.



Manam. Llumpay munarichikuq kayqa hinallataq hukwan hukwan ustunakuq kaypas qariwarmiyaqniňmantaqa sapaqchasqam.



## WILLAKUY

Llapan machonakuna, utaq qariman rikchakuq llapan warmikunam lesbiana, llapan amaneradokuna utaq warmiman rikchakuq llapan qarikunataqmi gaykuna.



## KUTICHIYNIN

Manam. Warmipuni kayqa hinallataq qaripuni kayqa wakinkunawan imaynapas riqsinakunapaq kawsasqamanhina ruwasqam.



Pipas qaripura utaq warmipura ustunakuspaqa lesbianayarunmanmi utaq gayyarunmanpas.



Manam. Qariqayqa utaq warmikayqa manam qariwarmiyayn hinachu. Qari utaq warmi kaypas wakin lesbianakunapa chaymanta wakin gaykunapa kawsayninpipas tarikunmanmi.



**Fuente:** Adaptado de *Educando en la Diversidad. Orientación Sexual e Identidad de Género en las Aulas*. Movimiento de Integración y Liberación Homosexual [Movilh]. Chile. 2009.



# RUWANAPAQ

Kutichiyninkunaqa taripaykunapi takyasqa:  
Ñawpaq nisqakuna aswanta yachanapaq, kayta ruwasunchik:

## Sunqunninchikkuna parasqa

Yachachiqmi yachachisqankunaman sunqunninchikkunapa ancha allin kasqanta willanan. Hina qipanman rapipi mana pisiq sunqunninkunata qillqananpaq kamachinan, chaymanta mayqankunas aswan riqsisqa kaqkuna hinallataq sarunchasqa kaqkunata chinpunanpaq.

Qatiqninmantaq, chay sunqunninchikkunapa pisichasqa kasqanpi imakunapas mana allin kasqanmanta yuyaymanan. Tukupayninpí yachachiq yuyachin mana ima runapas hukpa sunqunninkunata ima raykupas nanachinanta hinallataq waqaychaynin maskananpaq.

# 4. YACHACHISQAKUNA QATIKACHAY UTAQ BULLYING



## 4.1. Bullyingman asuykuykuna

Ñawpaqmanta pacha imaymana sutkuykunaqa karqa. Qipa watakunatañam bullying nispa sutichaywan hinaspa yachay wasi ukukunapi huchapasqa. “Bully” simiqa “qaritukuq”, chayraykum “qatikachay” utaq “amichiy” kanman.

Yachachisqakuna qatikachay utaq bullyingqa huk runapa utaq achka runakunapa yuyaywan hukkunapa asikuykunawan, tanqarikuywan, manchachiywan, qillqakuna apachiykunawanpas ukunninkunaman sutkuymi.

Yachaywasikunapi warmakuna chaymanta waynakunapas qariwarmiyayninku imaymanayuqmi kanku, chayraykum paykuna usuchisqa, qatikachasqa chaymanta ukuninkunapi sutkusqa kanku.





## 4.2. Bullyingpa imayna kasqankuna

**BULLYINGQA UTAQ YACHACHISQAKUNA  
QATIKACHAYQA IMAYMANAM KANMAN:  
BULLING HOMOFÓBICO, LESFÓBICO,  
TRANSFÓBICO UTAQ BIFÓBICO.**

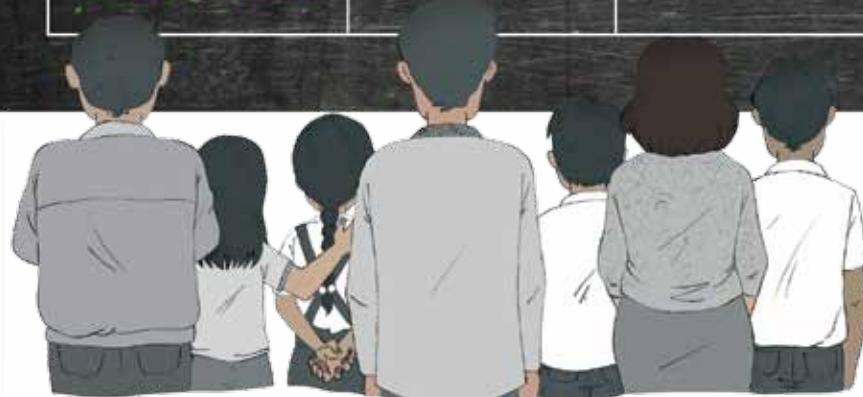
**KAY QATIKACHAYKUNAQA  
QARIWARMIGAYNIN UTAQ QARIWARMI  
KAYNIN HUKMANPAMAN TARIQ  
RUNAKUNAPA ÑAKARISQANMI.**

Qatikachayqa imaymana sutkuykunapi qawarichikun, chay TLGB kaqkunata riqsirquspaqa sapaqchaypi utaq qarquypi tukunman. Kayqa homosexualdadta, travestismota, transgeneridadta utaq transexualidadtapas ratakuq unquykunata hinaraq hamutasqa kaptinmi.

Bullyingqa TLGB yachachiqtapas utaq mana chayna kaqtapas ñakarichinmanmi, qatikachasqa kaptin yachachisqan warmankunaman sayapakusqanpi nanachisqa kanman.

### 4.3. Bullyingpa hatarichiynin

NAKARIQPI	NAKARICHQPI	QAWAQKUNAPI
<ul style="list-style-type: none"><li>• KUMAQINKUNATA CHINKARICHIN UTAG MANA ALLINTACHU TINKINAKUL</li><li>• SASACHAKUN HNASPA YACHAYNASITA SAGIN</li><li>• YACHAYNASIMAN MANA RINCHU</li><li>• YACHAYNASI LLIMPAY MANCHAKUL</li><li>• KINTA MANA ALLINTAHINA QAWAKUN HNASPA MANA CHANINCHAKUCHU</li><li>• LEAKIKUYWAN HAPICHKUN</li><li>• KIRIKIRIKUN HNASPA NANUCHKUTA MASKAN</li></ul>	<ul style="list-style-type: none"><li>• IMADAS MINASQAN HAYPANANPAQ SUTKUN</li><li>• HULKANKUNAPPAS SUTPUPAYAN SAPA KUTI HUCHADAKUTA MUNAN</li><li>• YACHAYNASITA SAGIN</li></ul>	<p>SARUSQA KAB MANCHAKUL</p> <p>WAKINDA NAKARIYAN MANA KUMAPAGAQ</p> <p>IMADAS SASACHAKU KAPTIN UHPURAYAN SUTKUNAKUKUNAPI MANA RIQUOTKUNCHU</p>



Fuente: Adaptado de *Diversidad en las Aulas. Evitar el Bullying o Acoso Homofóbico*. Cuadernos Plural 02. Santiago Agustín Ruiz. Fundación Triángulo. España. 2009 / Adaptado de *Súmate. Guía para Chicas y Chicos. Guía sobre el Acoso Escolar*. Federación de Trabajadores de la Enseñanza de la Unión General de Trabajadores de España (FETE-UGT). España 2008.

5.

# QARIWARMKAYKUNA yUPAYCHAY



## 5.1. Qallariqniñ rimaykuna

¿Imatataq ruwasunman qariwarmikayniyuq utaq qariwarmiyayniyuq runakunata riqsispa?

- Qallariq ñiqi: qariwarmikayniyuq utaq qariwarmiyayniyuq runakunataqa manan pinqachinachu ima ruwayninmantapas.
- Iskay ñiqi: qariwarmikayninta willakuwaptinchikqa uyarina, kuskanchana ima munasqantapas yanapana.
- Kimsa ñiqi: qariwarmi waynakunapa riqsikuyninpi llapan sasachakuyinkunata astawan qawarina.

Llapan yachachisqakunam sapa kuti umanchananku qariwarmikayninta qispichinanpaq yachachiqinipa kuskanchananta.

## 5.2. Imaynatataq bullyingtaqa musyachwan

Huk ruwaykunata qawarispa kay<sup>1</sup> willakuykunata churamuyku:

- Yachachiqkunaqa manan yanqakunata hamutanachu; qawarisun, llapallan runakunam kaqkamalla qariwarmikayniyuq, nispa; utaq imapas rimasqanchikqa manam huk iñiyiniyuqkunapa utaq huk yachayniyukunapa sunquanta nanachinqachu, nispa.
- Sunqunnin qawaykuna, suyunchik yupaychana, chaymanta, hawka kawsaypaq yachaykunapim qawariyta atinchik qariwarmikay hinallataq qariwarmiyaymanta, warmakuna TLGB runakuna sunqunninmanta yuyaychakunanpaq, hinallataq usuchiy chaymanta sutkuy chinkachinapaq.

<sup>1</sup> Diversidad en las Aulas. Evitar el Bullying o Acoso Homofóbico. Cuadernos Plural 02. Santiago Agustín Ruiz. Fundación Triángulo. España. 2009.

- Imapas yachachinakuypi rimasunman imaymana yachaykunapi yupaychasqa runakunamanta, chayqa amapuni qunqasunchu imayna qariwarmikaynин utaq qariwarmiyaynин kasqanmanta. Rimasunmanmi imayna Platón, Sócrates, Safo de Lesbos, Alejandro Magno, Miguel Ángel, Leonardo da Vinci, Arthur Rimbaud, William Shakespeare, Simone de Beauvoir, Virginia Wolf, Óscar Wilde, Martina Navratilova, Federico García Lorca, hukmankunatawanpas.
- Ama qawasqanchikmanhina pitapas patachasunchu. Warmi warma qarihina tarikuptinqa utaq qari warma warmihina tarikuptinqa aswan hichpam yachaqmasinkunapa nanachinan.
- Runakuna usuchiq rimaykunatan anchata qawarinanchik. Kayhinata, ‘maricon’ utaq ‘maricona’ nisqata ama rimanachu.

Kay yanapakuq Chilepi unanchasqaqa *Educando en la Diversidad*.

*Orientación Sexual e Identidad de Género en las Aulas*<sup>2</sup>, yachaywasipi llamkanapaqmi huk ruwaykunata quwanchik:

- Qariwarmiyaynini chaynallataq qariwarmi kasqanpi usuchinakuymanta rimaspaka huk usuchikuykunamanta utaq sapaqchanakuymanta rimallasuntaq, imaynam ukurunakuna, imanpan pisi kaqniyuqkunata, machupayakunata, hukkunatapas sapaqchaqninta.
- TLGB runakunapa ukunninkuna waqaychaqkunata utaq kuyapayakuq runakunata huñanakuyninchikman hamuy nisun.
- Qariwarmiyaynimbanta chaynallataq qariwarmi kaynimanta alli allin yachaq runakunata chaymanta sunqunninmanta qawariqkunata watukasun.
- Qariwarmiyaynimbanta utaq qariwarmi kaynimanta imapas kaqkunamanta rimanakusun.

<sup>2</sup> *Educando en la Diversidad. Orientación Sexual e Identidad de Género en las aulas*. Movimiento de Integración y Liberación Homosexual [Movilh]. Chile. 2009.

Españapi ruwasqá yanakuq qillqamaytu bullyingmanta hukkunapa llamkasqampi kusa musyasqakunata qatiqnin qawariyunkunapi churamuwanchik:

- Yachachinakuypi bullyingmanta rimasqá ama pinqakuspa: imataq chay, haykaptaq kanman, imaynatataq musyachuwan, imatataq ruwasunman? Chaynakunata.
- Atispaza, rimasun chaymanta yuyaymanasun nanachisqakunapa hinallataq ñakarichiqkunapa imayna tarikusqanmanta.
- Qariwarmiyaynininmanta utaq qariwarmi kayninmanta imapas qatikachayta yachaspaqa yayaymanayta qallarisun.
- Huk runakunawan maypipas allin kawsanapaq kamachikuykunata llapanchik uku unanchasun.

Bullying homofóbico, lesfóbico, transfóbico utaq bifóbico nisqankunapipas churasunmanmi kay willakuykunata. Astawampas, qariwarmi kayta yachachinakuypaq pukllaykunata yapasunman, manaraq riqsichkaspa yachaqtukuy maqakuykuna rikurichinapaq (Capítulo I qaway).

### 5.3. Bullyingwan nanachisqa runakunawan imatataq ruwasunman?

- Bullyingwan nanachisqa yachaqkunamanqa llampullawan hinallataq sumaqchallata; mana aquchay sunquyuqla asuykunanchik, maqachikuqta utaq maqaqta mana millayta qawaspa.
- Astawanpas, nanasqa runapa homosexual utaq trans kaynintaq manapuni chiqapchanachu nitaq llullanachu, ichapas mana imapas allinchu rikurichinapaq.
- Nanachisqa yachaqkunataqa yuyaymanachinam kaywan: manapuni willakuyninkunata utaq imarayku nanachisqa kasqanta maskanachu. Pi runapas qatikachasqa kanman, mana pipas chaytaqa chaskinanchu.

- Hinallataqmi, paykunataqa yuyaychana kikinkaynin yupaychakunanpaq, pi runapas ancha chaniyuqmi.
- Yachachisqakunata taytamamanwan rimanankupaq qayasun, paykunataq yachachiqkunawan rimanankupaq.
- Qatikachaqninkunata amapuni piñakuywan kutichinanpaq nanachisqakunaman kunasun.
- Amapuni chunniqkunapi pipas qipananta kunasun, ima sasachakuypas amachanapaq hinallataq chay sasachakuykuna allillanta rimarinapaq.

Bullying homofóbico, lesbofóbico, transfóbico utaq bifóbico kaptin:

- Chaylla chaylla nanachisqa yachachisqakunata qatikachaymanta harkasunchik.
- Yachachisqakuna qariwarmiyayninta riqsichikuyta munaptinqa, ama pinqakuyllawan rikurichinanpaq.

Chaymantapas yugarisunchik:

- Yachaywasi ukupi nanachiy tarisqata qawariypiqa ama maqaqlattachu nitaq maqasqallattachu chawpichasun. Yachasqam yachachisqakunapa hawkalla maqachikuskanqa, hinaspa astawan qatiqninpas kanman.
- Homosexualidad hinallataq trans kayqa ratakuq unquyhina qawasqa kaptinqa, atipaymi qatinqapuni. TLGB runakunaman sayapakuq yachachisqakunaqa, paykunapas chayhina qawasqam kanmanku.

## 5.4. Sunturqa bullying ruwaykunata yachaspa imatataq ruwanan?

Imaymana qariwarmiyaq utaq qariwarmikayniyuq runakunamanta bullyingta qarqunapaqa, suntur yachaywasipa ruwananmi chanin. Chaypaqa kaykunatam qawarinanchik:

- Yachaywasi kamachikuykunam imaymana qariwarmi kayninkuta yupaychananpaq kallpachanan.
- Allin kawsaypaq yachachinakuya puririchina hinallataq mana usuchinakuya, chaykunataq sunturwasi kamachikuy qillqakunapi kayta atin.
- Yachaywasipa llapallan runankunata imaymana usuchiykunawan awqanakuy hatarimuqta musyananpaq yachapachisun.
- Taytamamakunata hukllawasun huñunakuypí homosexualidad, travestismo, transgeneridad hinallataq transexualidad kaqkunapa imaymana qariwarmikay kasqanmanta yuyaymanananpaq; chaymanta, qatikachay hinallataq usuchiyqa TLGB runakunapa sunqunninkuna kirisqanta qawarinapaq.

